

МОВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ, ГРУЗІЇ ТА МОЛДОВИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

У статті висвітлено особливості мовного законодавства трьох пострадянських країн – України, Грузії та Молдови. Окреслено історичну перспективу мовно-політичного дискурсу з часів розпаду Радянського Союзу. Особливу увагу приділено конституційному затвердженню статусу державних мов, нещодавно ухваленим чи напрацьованим законам та законопроектам, ролі конституційних судів у регулюванні мовного питання. На додаток, розглянуто специфіку регулювання вжитку мов національних меншин.

Ключові слова: мовне законодавство, мовна політика пострадянських країн, державна мова, мови національних меншин.

Україна, Грузія та Молдова – три пострадянські країни, які на сучасному етапі мають проєвропейський вектор розвитку. У політичній сфері в недавні десятиліття ці три країни пережили чи переживають мілітарні конфлікти (Придністров'я – 1989–1992 рр., Абхазія 1992–1993 рр., Південна Осетія, Абхазія – 2008 р., Донбас – 2014 – донині). Таким чином на мовну політику країни може впливати як активний (Україна), так і заморожені (Грузія, Молдова) конфлікти. У політико-економічній сфері ці країни об'єднує належність до регіонального об'єднання держав ГУАМ (Грузія–Україна–Азербайджан–Молдова), заснованого 1997 р. та особливо активного в 2000-ні роки.

Ба більше, зазначені країни активно співпрацюють з Європейським Союзом у рамках політики «Східного партнерства» [див. детальніше: Ukraïna..., 2017; Кугулько, 2016]. Так, журналісти української служби радіо «Свобода» визначають такі спільні чинники для трьох держав: «Україна, Грузія і Молдова є найактивнішими учасниками «Східного партнерства», вони також уклали з Євросоюзом угоди про асоціацію, включно з зоною вільної торгівлі; всі три країни також отримали безвізовий режим для короткотермінових подорожей своїх громадян до країн ЄС. Усі три прагнуть вступити до ЄС; Євросоюз наразі не надає офіційно такої перспективи, хоча формально не виключає її. Так само всі три потерпають від фактичної окупації частини їхніх територій Росією» [Parlamenty..., 2017].

Отже, метою цієї статті є проаналізувати чинне мовне законодавство України, Грузії та Молдови та з'ясувати особливості провадження мовної політики в зазначених країнах. Матеріалом для аналізу є тексти нещодавно ухвалених законів та законопроектів, винесених на розгляд відповідних національних парламентів, а також частково висвітлення у ЗМІ реакції

суспільства на ці документи. Особливу увагу приділено також культурно-історичним особливостям формування мовної політики. Методологічним підґрунтям для цієї статті є теорія мовної політики та мовного планування (language policy and language planning theory), теорія мовного менеджменту (language management theory) та критичний дискурс-аналіз мовної політики (critical discourse-analysis approach towards language policy).

У всіх згаданих теоріях аналіз мовного законодавства є важливим складником. Так, у межах критичного дискурс-аналізу Крістоф Савскі наголошує на тому, що «дослідники мусять брати до уваги розмаїття діячів, залучених до мовної політики, різні простори, де формується та обговорюється політика» [Savski, 2016, 51]. Він також підкреслює, що впродовж законотворчого процесу різні учасники впливають на його хід – політики, бюрократи, лінгвісти, репортери та ін. [Savski, 2016, 61]. Таким чином мовна політика проходить кілька етапів – творення політики, її інтерпретація та втілення в життя через конкретні законодавчі механізми [Savski, 2016, 65].

У сфері мовної політики спільним є те, що зазначені країни пройшли крізь русифікацію в період існування Радянського Союзу та сьогодні намагаються розробити власне нове мовне законодавство, орієнтуючись на європейські зразки. Щодо політики русифікації, то дослідники зазначають, що в радянських республіках вона проходила по-різному. Зокрема, Анета Павленко підкреслює подвійну природу русифікації і те, що її політика і практики різнилися в республіках [Pavlenko, 2011, 39]. На додаток, у публікації про мовний менеджмент у пострадянському просторі зазначено: “У слов’янських республіках зрештою російська витіснила національну мову в багатьох сферах і користувалася перевагами привілейованої мови. Русифікація була особливо інтенсивною в Україні та в Білорусі з утворенням змішаних мов. На противагу цьому, спостерігався загальний високий рівень збереження національних мов на Кавказі і в більшості країн Центральної Азії” [Hogan-Brun, Melnyk, 2012, 593]. Як зазначають дослідники, опір русифікації в освітній сфері найпомітнішим був у Грузії, Вірменії, Азербайджані і балтійських республіках [Wardhaugh, Fuller, 2015, 375].

Попри відмінності історичних подій соціолінгвісти підкреслюють спільні моменти в мовному менеджменті пострадянських країн, виокремлюючи три головні вектори мовної політики: (1) переосмислення статусу національних мов колишніх республік, (2) зміна статусу російської мови (і дерусифікація) та (3) підтримка мов національних меншин ” [Див. детальніше: Hogan-Brun, Melnyk, 2012, 594]. Ці напрями чітко простежуються у відповідних статтях конституцій незалежних держав – Республіки Молдова 1994 р., Грузії 1995 р. та України 1996 р. Мовна стаття грузинської конституції є лаконічним

проголошенням державності грузинської мови з подальшим доповненням щодо ідентичного статусу абхазької в межах території Абхазії. Така поправка є прямим свідченням того, як мілітарний конфлікт впливає на регулювання мовних відносин. Натомість мовні статті української та молдовської конституцій розлогі і схожі за структурою. Передусім йдеться про проголошення державного статусу мов, далі про мови національних меншин (при цьому, в обох конституціях окремо згадано про російську мову), про вивчення мов міжнародного значення та про законодавче регулювання.

Табл. 1. Проголошення державності національних мов

<i>Україна</i>	<i>Грузія</i>	<i>Молдова</i>
<p>Державною мовою в Україні є українська мова.</p> <p>Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.</p> <p>В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.</p> <p>Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування.</p> <p>Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом.</p> <p>(Конституція України, 1996 р., ст. 10)</p>	<p>Офіційною мовою Грузії є грузинська. Офіційними мовами Автономної республіки Абхазія є грузинська та абхазька.</p> <p>(Конституція Грузії, 1995, ст. 8, поправка <i>(очевидно, яка стосується Абхазії – Н.Т.)</i> внесена Конституційним Законом Грузії від 10 жовтня 2002 р.)</p>	<p>(1) Державною мовою Республіки Молдова є молдовська мова на базі латинського алфавіту.</p> <p>(2) Держава визнає і захищає право на збереження, розвиток і використання російської мови та інших мов, котрими розмовляють на території держави.</p> <p>(3) Держава заохочує і сприяє вивченню іноземних мов, які мають широкий міжнародний вжиток.</p> <p>(4) Порядок функціонування мов на території Республіки Молдова встановлюється органічним законом.</p> <p>(Конституція Республіки Молдова, 1994 р., ст. 13)</p>

Внесення мовних статей до конституцій, без сумніву, було важливим кроком у врегулюванні мовного питання. Проте декларативність текстів засвідчує те, що в наступні десятиліття відбувалися або поправки (у випадку

Грузії), або спеціальні рішення конституційних судів, які тлумачили положення конституцій (у випадку України та Молдови). Відповідно, виникали конфліктні ситуації у сфері мовної політики, котрі потребували додаткового тлумачення. Так, 1999 року за поданням понад п'ятдесяти народних депутатів Конституційний Суд України розглянув ситуацію та ухвалив рішення «...про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України». Таким чином, із самої назви документа випливає, що положення мовної статті виявилися особливо декларативними у конкретних випадках їх застосування у сфері державного управління, місцевого самоврядування та освіти.

Детальне тлумачення Конституційного Суду надалі стало хрестоматійним складником мовно-політичного дискурсу, часто цитованим у різноманітних посібниках та підручниках з української мови, особливо ця його частина: „Під державною (офіційною) мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя. Конституцією України статус державної мови надано українській мові (частина перша статті 10). Це повністю відповідає державотворчій ролі української нації, що зазначено у преамбулі Конституції України, нації, яка історично проживає на території України, складає абсолютну більшість її населення і дала офіційну назву державі“ [Rishennya, 1999]. Окремими пунктами зазначено, що положення мовної статті Конституції щодо державної мови та мов національних меншин є не суперечливими, а взаємодоповнювальними, таким чином мови меншин можуть використовуватися у сфері освіти поряд із державною мовою.

У мовно-політичному досвіді Молдови Рішення Конституційного Суду 2013 року відіграло дещо відмінну роль, позбавляючи молдовську мову статусу державної і надаючи його румунській. Це рішення мало резонанс і в українських ЗМІ, що вказали на його неоднозначність. Зокрема, у новинному повідомленні «Радіо Свобода» зазначено, що суд визнав, «що Декларація про незалежність Молдови є пріоритетнішою від Конституції» [Moldova..., 2013], на цьому ж наголошено у виданні «Український тиждень». На додаток, у публікації української служби «Deutsche Welle» йдеться про те, що рішення значною мірою політичне, оскільки було вчинене під тиском румунських політиків [див. детальніше: Semenova, Hrabs'ka, 2013]. В інформаційному ж повідомленні на офіційному сайті конституційного суду Республіки Молдова для підтримання аргументації процитовано думку президента країни та національної академії наук. Щодо експертної думки науковців, то її використання виглядає доцільним, проте в разі цитування президента виникають запитання щодо незалежності

суду і чіткого розділення між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади.

Отже, питання мови в Молдові політизоване чи не більше, ніж в Україні. Рішення Конституційного Суду тільки поглибило поляризацію суспільства. Мовне питання тісно пов'язане з питаннями ідентичності, у випадку Молдови ідентифікація з молдовською мовою маркує проросійську налаштованість, оскільки окремішність молдовської найбільше пропагувалася в радянські часи, показовим є і той факт, що проти рішення конституційного суду виступили комуністичні сили. Натомість ідентифікація з румунською мовою вказує на проєвропейські, прорумунські орієнтації. Звісно, поляризація за мовним питанням не є цілком однозначною, питання змішаних ідентичностей потребує окремого дослідження. Проте, через кілька років після рішення ситуація залишається складною: «Мова Молдови справді унікальна тим, що ніяк не може визначитися з назвою. І справа тут не в науці, а в політиці. Лінгвісти визнають: ця мова майже ідентична румунській (майже, тому що у будь-якого територіального варіанту є особливості). А ось як її назвати, повинні вирішити політики та суспільство. Щоправда, поки робити цього вони категорично не хочуть. Політики не припиняють сперечатися: одні лякають об'єднанням з Румунією, інші — мало не «ною Російською Імперією» [Turkova, 2017].

У сучасній українській ситуації Конституційний Суд також відіграє далеко не конструктивну роль. Так, уже впродовж двох років суд фактично блокує ухвалення рішення щодо справи про скасування Закону України «Про засади мовної державної політики», ухваленого під час режиму Януковича, закон також відомий під неофіційною назвою «закон Ківалова-Колесніченка» за прізвищами його головних розробників та ініціаторів (детальний аналіз цього закону див. у монографії Міхаеля Мозера: Moser, 2013). Слід зазначити, що моніторинг ситуації постійно проводять мовні активісти (див. зокрема публікації Тараса Марусика), до протестів під стінами суду долучаються науковці, громадські діячі, а «свідками» в судовій справі стали українські мовознавці та правники – Павло Гриценко, Ірина Фаріон, Сергій Головатий.

Попри те, що згаданий мовний закон залишається нескасованим і відповідно де-юре чинним, в українському мовно-політичному просторі виникають нові законотворчі ініціативи. Так, у січні 2017 року у Верховній Раді України було зареєстровано три мовні законопроекти, що спричинило широке обговорення в ЗМІ. До дискусії долучилися українські політики, громадські діячі, журналісти та письменники. Зокрема, серед письменників свою думку стосовно законопроектів та мовної політики загалом висловили в статтях, блогах та інтерв'ю Андрій Бондар, Юрій Винничук, Лариса Денисенко, Сергій Жадан, Андрій Кокотюха, Андрій Любка, Тарас Прохасько, Любов Якимчук, серед політиків – Микола Княжицький, Іван Крулько, Ігор Луценко, Ірина

Подоляк, Євген Рибчинський, Марина Ставнійчук, Вікторія Сюмар та ін. Способи аргументації, а також метафоризації і концептуалізації мовного питання в цих текстах потребують окремого дослідження.

Згодом за основу було обрано законопроект 5670, який журналісти назвали «громадським», оскільки в робочій групі під керівництвом Володимира Василенка над розробкою документа працювали представники громадськості та мовні активісти. Цей законопроект підтримали представники різних політичних фракцій у парламенті, а саме «Самопоміч», Блоку Петра Порошенка, «Нашого фронту» та «Свободи». Новим для мовної політики України є те, що цей законопроект пропонує утворити інституції з мовного менеджменту, а саме Національної комісії зі стандартів державної мови, Центру української мови та Уповноваженого із захисту державної мови.

Документ також пропонує запровадити вимогу володіння державною мовою (підтверджене державним іспитом та сертифікатом) до високопосадовців, державних службовців та до представників низки інших професій (юристів, медичних працівників та ін.). Утім, найбільше дискусій у ЗМІ викликала тема українізації телебачення, впровадження кримінальної відповідальності за публічне приниження чи зневажання державної мови та пропозиція створення служби інспекторів із захисту державної мови. Користувачі соціальних мереж миттєво охрестили потенційну інституцію мовною поліцією, створивши жарти, меми та дискусію навколо цієї теми. Наразі доопрацьований законопроект очікує розгляду в парламенті.

При порівняльному зіставленні двох варіантів законопроекту – 5670 «Про державну мову» від 21.02.2017 р. та 5670-д «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 09.06.2017 р. чітко видно, що найбільше змін було внесено у такі статті – ст. 20 «Державна мова на телебаченні та радіомовленні», ст. 21 «Державна мова в друкованих засобах масової інформації» та ст. 22 «Державна мова у книговидаванні та книгорозповсюдженні», власне ті сфери, що були піддані критиці в ЗМІ. Для прикладу, пом'якшено норму щодо книговидавання – в першій версії законопроекту вводилася вимога до видавців 100% продукції публікувати державною мовою, натомість у доопрацьованому варіанті цей поріг знижено до 50%. Таким чином, простежуємо динаміку законотворчості, вплив різних діячів на формування мовного законодавства та його коригування відповідно до суспільної критики. Слід зазначити, що мовне питання в Україні є одним із пунктів громадського порядку денного, громадськість активно реагує на будь-які зміни в цій сфері, вносить свої ініціативи та корективи.

У руслі політики підтримки розвитку державної мови нещодавно було ухвалено два закони у сфері мас-медійного мовлення, а саме Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про телебачення і радіомовлення»

(щодо частки пісень державною мовою в музичних радіопрограмах і радіопередачах)» 2016 р. та Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації» 2017 р. Згідно з цими документами, на радіо було запроваджено квоти на використання української мови та транслявання українських пісень – від 25% з поступовим збільшенням щороку. Щодо телебачення, то чинний закон вимагає від загальнонаціональних телеканалів 75%, від місцевих – 60% та 75% новинного мовлення незалежно від статусу телеканалу. Слід зазначити, що ці зміни до законодавства були активно висвітлені ЗМІ, адже вони стосуються їх безпосереднього функціонування.

Стосовно чинного мовного законодавства Молдови, то суспільна комунікація та використання мов досі регулюється законом, ухваленим ще в радянські часи, а саме «Про функціонування мов на території Молдовської РСР» 1989 р. Слід зазначити, що впродовж років незалежності до тексту закону вносилися деякі зміни, зокрема щодо обмежень дії закону публічним простором (не поширення його дії на сферу міжособистісних стосунків та виробничу, залізничну та повітряно-транспортну галузь, окрім випадків спілкування з пасажирами, ст. 5) мови судочинства (ст. 15) та щодо створення і функціонування Національного термінологічного центру (ст. 29, ст. 32).

Щодо грузинської мовної політики, то нещодавно було ухвалено новий мовний закон, а саме закон «Про офіційну мову» від 2016 року. Крім загальних положень щодо вжитку державної мови в різних сферах суспільного життя – в освіті, науці, судочинстві, законодавстві, закон містить два важливі розділи – «Вимоги щодо володіння офіційною мовою» та «Державний контроль за захистом офіційної мови та повноваження державних інституцій у цій сфері». Згідно з цими розділами передбачено запровадження іспиту та отримання сертифікату щодо знання грузинської мови, а також діяльність Департаменту офіційної мови. Проте, хоч і закон було ухвалено в грузинському парламенті, відповідні інституції з мовного менеджменту так і не було створено за браком фінансування; ця ситуація була гостро скритикована громадськістю.

Таким чином, у цій статті ми розглянули основні законодавчі особливості регулювання мовного питання в Україні, Грузії та Молдові на сучасному етапі. У трьох країн можна побачити чимало спільного – спроби запровадження нового чи оновлення давнього мовного законодавства, проблеми з втіленням ухвалених законодавчих рішень і, відповідно, створенням реальних механізмів державного контролю за виконанням мовного законодавства, а також боротьбу різних політичних структур (напр., парламенти, конституційні суди, політичні партії) за формування мовної політики та подальший вплив на неї. У цій статті ми зосередили свою увагу на питаннях використання державної мови в різних сферах публічного життя, в перспективах дослідження – аналіз проблеми

законодавчого регулювання захисту та розвитку мов національних меншин в зазначених країнах.

References

Hogan-Brun, Gabrielle and Svitlana Melnyk. "Language policy management in the former Soviet sphere". *The Cambridge Handbook of Language Policy*, ed. by B. Spolsky. Cambridge: University Press, 2012. 593–604.

Moser, Michael. *Language policy and the discourse on languages in Ukraine under president Viktor Yanukovich (25 February 2010 – 28 October 2012)*. Stuttgart: Ibidem-Verlag, 2013.

Pavlenko, Aneta. "Language rights versus speakers' rights: on the applicability of Western language rights in Eastern European contexts". *Language Policy* 10 (2011): 37–58.

Savski, Kristof. "State Language Policy in Time and Space: Meaning, Transformation, recontextualisation". Barakos E., Unger J. W. *Discursive Approaches to Language Policy*. London: Palgrave Macmillan, 2016. 51–70.

Wardhaugh, Ronald, and Jannet Fuller. *An Introduction to Sociolinguistics*, Willey-Blakwell, Inc., 2015.

Kyrylko, Daryna. "Politychnyy aspekt vidnosyn krayin-chleniv GUAM iz Yevropeys'kym Soyuzom (Political Aspect of the Relations GUAM countries-members with the European Union),,. *Naukovyy visnyk Dyplomatychnoyi akademiyi Ukrayiny*. 23/2 (2016): 120–126.

Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny u spravi za konstytutsiynomy podannyamy 51 narodnoho deputata Ukrayiny pro ofitsiyne tлумachennya polozhen' statti 10 Konstytutsiyi Ukrayiny shchodo zastosuvannya derzhavnoyi movy orhanamy derzhavnoyi vlady, orhanamy mistsevoho samovryaduvannya ta vykorystannya yiyi u navchal'nomu protsesi v navchal'nykh zakladakh Ukrayiny (sprava pro zastosuvannya ukrayins'koyi movy). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99>. Web. 25 Aug. 2017.

Moldova vyznala rumuns'ku movu derzhavnoyu (Moldova has recognized Romanian as state language), <https://www.radiosvoboda.org/a/25191447.html>. Web. 1 Aug. 2017.

Parlamenti Ukrayiny, Moldovy i Hruziyi zaklykaly Yevroparlament vidkryty perspektyvu vstupu do YeS (Parliaments of Ukraine, Georgia and Moldova called Europarliament to open perspective of joining EU) – zayava. <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28598035.html>. Web. 5 Aug. 2017.

Semenova, Yu. and Hrabs'ka, A. Moldova zahovoryla rumuns'koyu movoyu. <http://www.dw.com/uk/молдова-заговорила-румунською-мовою/a-17306178>. Web. 14 Aug. 2017.

Turkova, K. Moldova: odna mova – dva imeni (Moldova: one language – two names). <https://hromadske.ua/posts/moldovska-mova>. Web. 10 Aug. 2017.

Ukrayina, Hruziya ta Moldova razom z YeS formuvatymut' druhyy etap polityky «Skhidnoho partnerstva» – Poroshenko. (Ukraine, Georgia and Moldova together with EU will from policy of "Eastern Parthership" – Poroshenko) <https://www.unian.ua/politics/2034451-ukrajina-gruziya-i-moldova-razom-z-es-formuvatimut-drugiy-etap-politiki-shidnogo-partnerstva-poroshenko.html>. Web. 10 Aug. 2017.

Abstract

Nadiya Trach

LANGUAGE LAWS OF UKRAINE, GEORGIA AND MOLDOVA: COMPARATIVE ASPECT

Background. The article highlights the peculiarities of language legislation in three Post-Soviet countries: Ukraine, Georgia, and Moldova. The historical perspective of language policies discourse is defined from the times of the Soviet Union collapse. Special attention has been paid to the description of constitutional statuses of the state languages, recently adopted laws and bills, to the role of constitutional courts in language conflicts regulation.

Purpose of this research is to analyse the current language legislation in Ukraine, Georgia, and Moldova and examine the peculiarities of language policies in these countries. As material for the research, we use the texts of laws and bills on language issues and mass-media texts that show public reaction to these laws. Special attention has also been paid to cultural and historical peculiarities of language policies formation.

Methods. Methodological base of this article are as follows: language policy and language planning theory, language management theory and critical discourse-analysis approach towards language policy. In the frame of these theories, it is underlined that language policy has different stages – creation of the policies, its interpretation and implementation through concrete legislative mechanisms.

Results. Therefore, in this article, we examined the main legislative peculiarities of language conflict regulation in contemporary Ukraine, Georgia, and Moldova. Many common features have been observed in language policies of the above-mentioned countries. First of all, we notice attempts to introduce new language laws or make amendments into old ones. Secondly, problematic implementation of the legislative decisions is related to financial problems; as a result, it leads to lack of real legislative mechanisms of language conflict regulation and to state control of language legislation implementation. Thirdly, in these countries different actors (parliaments, constitutional courts, political parties, and civic activist organizations) are fighting for power in general, and for influence on language policies in particular.

Discussion. In this article, we focus our attention on the issues of state language functioning in different spheres of public life. Furthermore, the perspectives of our research are the issues of minority languages protection and development, the aspect of languages and language policies conceptualisation in the above-mentioned countries.

Keywords: language legislation, language policy of Post-Soviet countries, state language.